En revolusjon i egyptisk familierett?

Egypt gjennomgår en overgangsperiode hvor det synes å ha vokst frem en skjør og ikke-bindende politisk konsensus med tilslutning til etablering av en sivil stat med like borgerrettigheter uansett kjønn og religiøs tilknytning. Med utgangspunkt i to utkast til familielov som forsøker å utvide kvinners borgerrettigheter, viser imidlertid denne artikkelen at en slik konsensus ikke bør tas for gitt.

Monika Lindbekk er stipendiat ved
Institutt for kriminologi og rettssosiologi,
Universitet i Oslo.

omstridt område. I denne artikkelen drøftes utsiktene til reform innen familieretten ved å skissere hovedårsakene til motstanden mot gjeldende familielover. Jeg avslutter med noen betraktninger om utfordringer og muligheter som overgangsperioden byr på for egyptiske feminister.

De egyptiske familielovene

Fra et juridisk synspunkt er statsborgerskap det rettslige båndet mellom staten og dens medlemmer.¹ Mary Ann Tetrault beskriver det kjønnede aspektet ved statsborgerskap som et sårbart punkt. Et av de mest påfallende eksemplene på dette er gjeldende oppfatninger av statsborgerskap i Midtøsten-stater, hvor flertallet av nasjonale grunnlover inneholder bestemmelser om likhet for loven, men hvor kvinner ikke har rettigheter på linje med menn.² Egypts familielover spiller en viktig rolle i statlig konstruksjon av kjønnede borgerrettigheter. De definerer kjernefamilien (*usra*), i motsetning til det individuelle juridiske subjektet, som samfunnets kjerne. I Egypt, som i de fleste stater i Midtøsten, er familierett avledet av religion.³

Det arabiske ordet *sharia* gjengis ofte som «islamsk lov». Siden islamsk lov ikke finnes i et samlet lovverk, ledet behovet for forståelse av den til utviklingen av islamsk rettsvitenskap (*fiqh*). Når det trekkes et skille mellom de to, står *sharia* for en evig norm, mens *fiqh* viser til tolkningen av denne normen.⁴ Islamske rettsvitenskapelige tekster (*fiqh*) fra midtaldertiden gir menn og kvinner ulike rettigheter og plikter når det gjelder arv, ekteskap og skilsmisse. Mannen kan i prinsippet forstøte (*talaq*) hustruen når og hvor som helst uten rettslig behandling mens hustruens rett til skilsmisse er begrenset i henhold til *fiqh*.⁵ Han har også rett til å ta opp til fire hustruer.

TEKST: Monika Lindbekk

DENNE ARTIKKELEN ANALYSERER to utkast til lov om personlig status, som forsøker å utvide kvinners borgerrettigheter. Hva er potensialet for en familierettslig reform som utvider kvinners borgerrettigheter innenfor den kontekst som den egyptiske revolusjonen utgjør? Egypts familielover har kodifisert borgerrettigheter på grunnlag av kjønnede forutsetninger, og i likhet med mange stater i Midtøsten, bygger disse lovene på religion. Jeg vil begynne med å se på noen utviklingstrekk i egyptisk familielovgivning. Artikkelen fortsetter ved å undersøke i hvilken grad de to foreliggende utkastene til familielover utfordrer eller opprettholder kjønnshierarkiet. Historien til de to lovutkastene begynte før det egyptiske folkeopprøret i januar-februar 2011. Flere utviklinger i kjølvannet av Mubaraks avsettelse representerer et tilbakeslag for kvinner, og familielovgivning har blitt et

Gjennom å tolke sharia i henhold til doktrinen til islamske modernister, har den egyptiske staten kodifisert islamske normer i ulike nasjonale familielover.⁶ Selv om lovkodene har modifisert menns ensidige rett til skilsmisse og flerkoneri og utvidet kvinners skilsmisserettigheter, definerer de kvinner som personer (*ashkhas*) hvis posisjon i familien ikke er autonom.⁷ Det innebærer at menn har en privilegert posisjon som individuelle statsborgere, mens kvinner er underlagt mannlige autoriteter.

Forslag til en enhetlig familielov for muslimer

I 2007 formulerte det statsbærende (nå oppløste) Nasjonaldemokratiske Partis (NDP) kvinnekomité et forslag til familielov. Lite er kjent om prosessen bak forslaget utarbeidelse, men ifølge teksten i utkastet, var året 2007 vitne til en økende interesse innen NDP for den egyptiske familien. Utkastet beskriver familien (*usra*) som en sentral del av NDP politiske prosjekt siden den utgjør «samfunnets kjerne og grunnlaget for menneskelig utvikling».⁸ For dette formål, anbefalte NDP modernisering (*tahdith*) og en enhetlig familielov (*qanun al-usra*). Videre tar lovutkastet sikte på å endre gjeldende lovbestemmelser for å imøtekomme sosial endring og filtrere ut «fremmede normer» som ikke er i overensstemmelse med islamsk *sharia*. På den måten forsøkte Mubarakregimet å beskytte seg mot kritikk fra en sterk islamistbevegelse. En interessant utvikling er at utkastet også tar sikte på å fjerne normer som ikke er i pakt med moderne begreper om menneskerettigheter, hvilket innebærer at menneskerettighetene verken anses som fremmede normer eller som i strid med sharia.⁹

De mest kontroversielle forslagene i utkastet er sentrert på polygami og skilsmisse,

beskrevet som «patriarkatets tvillingsøyler».¹⁰ Ifølge tekster av klassiske rettslære fra middelalderen, har mannen ensidig rett til forstøtelse (*talaq*), og den får rettslig virkning det øyeblikket han uttaler *talaq*-formelen. Egyptisk lov krever imidlertid at mannen registrerer skilsmisse innen 30 dager etter at den er uttalt. Som en følge av mange konflikter forbundet med manglende overholdelse av registreringsplikten, anbefalte NDP strengere straffer for manglende dokumentasjon. Utkastet anbefalte også rettslige tiltak for å garantere at hustruer etter at de kun er blitt muntlig skilt, kan hevde sine økonomiske krav mot ektemannen.¹¹

I henhold til lovforslaget behøver ikke kvinner bevise fysisk eller moralsk skade for å få skilsmisse hvis mannen tar en hustru til.¹² Dette forslaget er identisk med et av de mest kontroversielle aspektene ved en lov som president Sadat utstedte i form av et dekret i 1979.¹³ Denne loven ble møtt med omfattende motstand fordi den stred mot tradisjonell islamsk rettsvitenskap (*fiqh*), og Forfatningsdomstolen underkjente loven på formelt grunnlag. Ifølge en av personene bak utkastet fra 2007, var formålet med forslaget å la folk å bestemme hva som er til deres beste interesse ut fra en hensikt om å oppnå myndiggjøring av kvinner (empowerment), ikke å forby flerkoneri.¹⁴

Sivile kvinneorganisasjoners forslag

Selv om Egypts familielover ikke har vært gjenstand for demokratiske prosesser, var den egyptiske stats konstruksjon av kjønn påvirket av egyptiske kvinnelige aktivister, som i årenes løp har engasjert seg aktivt for å utvide kvinners rettigheter som statsborgere. Den såkalte «*khul*-loven» fra 2000 ble for eksempel gitt som en følge av innsatsen til kvinne-

rettsaktivister, presidentfruen Suzanne Mubarak, NDPs ledere, og kvinnelige parlamentsmedlemmer med flere.¹⁵ Denne kontroversielle loven ga kvinner rett til skilsmisse uten samtykke fra ektemannen mot at hun gir tilbake medgiften (*mahr*) og oppgir andre økonomiske rettigheter. Dette representerer et klart avvik fra klassisk islamsk rettsvitenskap

◎ ◎ ◎

*Den egyptiske stats konstruksjon av
kjønn var påvirket av egyptiske,
kvinnelige aktivister.*

◎ ◎ ◎

(*fiqh*), som stiller mannens samtykke som vilkår for *khul*, og har blitt hyllet som et skritt i retning av større likestilling for kvinner i forbindelse med skilsmisse.¹⁶ I tillegg til denne lovbestemmelsen, kan en hustru initiere skilsmisse ved å rette en anmodning til domstolen på grunnlag av nærmere angitte årsaker og stipulere rettigheten til å skille seg fra ektemannen i ekteskapskontrakten.

Ifølge NDP skulle deres lovforslag fra 2007 bli presentert for offentlig diskusjon, og i den forbindelse erklærte regjeringspartiet at det ville konsultere sivile samfunnsorganisasjoner og vurdere deres eventuelle forslag for inkludering i lovforslaget. I følge Rabab El-Mahdi er framveksten av en uavhengig egyptisk feministisk bevegelse blant annet blitt hemmet av den egyptiske stats autoritære natur og et utbredt syn på feminisme som uttrykk for vestlig imperialisme og moralsk forfall.¹⁷ For å profilere seg som autentiske, har egyptiske feministe derfor forsøkt å rekonstruere kvinners rettigheter ved å ty til en global diskurs hvor islamske begreper reformuleres i samsvar med moderne forstå-

elser om internasjonale menneskerettigheter og likestilt statsborgerskap.¹⁸ Dette var også en del av legitimeringsstrategien til Mubaraks regime, som vist i det foregående avsnittet.

Den mest åpenbare kandidaten for samråd i forbindelse med NDPs lovutkast var en koalisjon av elleve kvinneorganisasjoner kalt NWRO (Network of Women's Rights Organizations), som har utarbeidet et eget lovutkast. Idet NWRO forventer argumenter om at de foreslåtte reformene målbærer vestlige verdier, begynner lovforslaget deres med å skildre kjernefamilien som et bærende element i samfunnet. Koalisjonen fortsetter ved å skrive at en enhetlig familielov bør være basert på «prinsipper om statsborgerskap og menneskerettigheter, og inspirert av en opplyst visjon og riktig forståelse av de guddommelige religioner».¹⁹

Mens målet til flere av NWROS medlemsorganisasjoner er like skilsmisserettigheter og forbud mot flerkoneri, fokuserer deres juridiske prosjekt på å begrense mannens ensidige rett til skilsmisse og regulering av flerkoneri. NWRO fremmer en kjønnet konstruksjon av sivile rettigheter ved å definere forstøtelse som mannens iboende rett. Imidlertid går koalisjonen lenger enn NDP ved å forslå at all skilsmisse bør underkastes rettslig behandling.²⁰ Dommeren kan ikke avvise en ektemanns anmodning om å registrere skilsmisse, men formålet bak forslaget er å sikre at fraskilte kvinner får sine økonomiske rettigheter etter skilsmisse. Utkastet foreslår også at menn må begjære tillatelse fra en domstol for å kunne etablere et polygamt ekteskap. I følge lovforslaget må ektemannen fremlegge en skriftlig søknad hvor han oppgir motivet bak det nye ekteskapet. Søknad må ledsages av et dokument som viser hans økonomiske situasjon for å sikre rettferdig behandling av hustruene

MONIKA LINDBEKK

i materiell forstand. Hvis den første hustruen ikke godtar ektemannens nye ekteskap, bør hun dessuten ha automatisk rett til skilsmisse.²¹ Lovforslaget inneholder også noen forslag som tar sikte på å tilrettelegge ytterligere for khul-saker hvor ektemannens samtykke ikke foreligger.²²

Går vi videre til forslaget om underholdsplikt, fastholder lovforslaget, den *fiqh*-baserte doktrinen om ekteskap hvor mannen har plikt til å forsørge hustruen i bytte mot hennes lydighetsplikt slik den er institusjonalisert i gjeldende familielovgivning.²³ Dette til tross for at de tradisjonelle egyptiske kjønnsposisjonene er i bevegelse gjennom blant annet en økning i antall kvinnelige familieoverhoder. Forslaget tar imidlertid mer høyde for dette i sitt forslag om at formue ervervet av ektefellene i løpet av ekteskapet skal deles i tilfelle skilsmisse. Utkastet anerkjenner også hustruens bidrag gjennom husarbeid på lik linje med lønnet arbeid. Imens bør arvede verdier være unntatt fra delingen.²⁴ En slik deling bygger på et begrep om felleseie som bryter skarpt med klassisk islamsk rettstenkning og gjeldende egyptiske rett hvor ekteskapet i prinsippet ikke berører eiendomsretten til ektefellenes formue.

Lovutkastene grepet av sosial og politisk uro

Som framstillingen ovenfor viser, har de to lovutkastene likheter, samtidig som de skiller seg fra hverandre på vesentlige punkter. Likhetene kan tilskrives det faktum at enkelte medlemmer av NWRO var kjent med innholdet i NDPS lovutkast fra 2007 og hadde samme fokus på gjennomførbart. Mens begge forslagene er forankret i prinsipper om menneskerettigheter og fortolkninger av Koranen og sunna, tar de foreslåtte tiltakene sikte på å begrense rettigheter gitt mannen ifølge tradi-

sjonell islamsk rettsvitenskap (*fiqh*), altså ikke fjerne dem, for å oppnå likestilling. Selv om lovforslagene beskrives som radikale av de involverte aktørene, utfordrer de ikke ideen om mannens autoritet over kvinnen slik den er institusjonalisert i de gjeldende familielover.

I juli 2010 ble koalisjonens lovforslag bl.a. sirkulert til den lovgivende komité i nasjonalforsamlingen, NDP, Det Nasjonale Kvinnerådet (NCW) under ledelse av Suzanne Mubarak, og justisministeren. I det manipulererte parlamentsvalget som fant sted i november-desember 2010, vant NDP et absolutt flertall av setene i parlamentet.²⁵ Etter valget kommenterte en feministisk aktivist: «Diktatur har sine fordeler.» Dette uttrykte hennes tro på at det ville være lettere å få gjennom en ny, enhetlig familielov i et parlament dominert av det statsbærende partiet enn i et demokratisk system med større innflytelse fra Egypts islamistbevegelse. Imidlertid var NWRO misfornøyd med den autoritære måten NDPS lovforslag ble utarbeidet på. Som nevnt, kunngjorde NDP at det ville ta kontakt med sivile samfunnsorganisasjoner. Men kvinneorganisasjoner som hadde håpet å samarbeide med regimet gjennom rundebordsdiskusjoner og andre fora, fortalte meg at dette ikke hadde skjedd. «Hvorfor er lovutkastet så hemmelig?» spurte et medlem av NWRO.²⁶

Et intervju med et tidligere medlem av NDPS kvinnekomité kan bidra til å kaste lys over årsakene til at NDP ikke inngikk i dialog med NWRO, og hvorfor lovforslaget forsvant fra den politiske dagsordenen til NDP. Hun fortalte meg at utkastet til kvinnekomiteen ble presentert for NDPS mektige tiltakskomite og for den daværende justisministeren, der det ble gjenstand for mye diskusjon. I begynnelsen var det stor interesse for utkastet og under

EN REVOLUSJON I EGYPTISK FAMILIERETT?

MONIKA LINDBEKK

NDPS årlige konferanse i 2008, uttalte daværende president og partileder Hosni Mubarak at en ny familielov sto høyt på partiets liste over prioriteringer.²⁷ Dette ble imidlertid etterfulgt av motstand på grunn av påstått mangel på religiøst fundament og tilslutning til en «vestlig agenda» i kvinnekomiteen sitt lovutkast.²⁸

Så begynte kvinneorganisasjonene å kreve mer. Det tidligere NDP-medlemmet hevdet at mens NDPS kvinnekomité og NCW la mer vekt på følsomhet og kompromiss enn å fremme en bestemt agenda, kunne kvinneaktivistene «be om månen». Hun trodde at kvinneorganisasjonenes forslag om polygami ville ha blitt nedstemt i parlamentet. Det var også betydelig motstand innad i NDP til forslaget om deling av formue i forbindelse med skilsmisse, dels fordi felleseie ble ansett for å være et vestlig prinsipp. «Hvorfor stikke hånden inn i et vepsebol? Særlig på grunn av kvinners rettigheter som ikke er veldig populært. [...] Lovutkastet ble til ingenting fordi ingen gjorde noe aktivt for å fremme det.»²⁹ Ifølge en annen kilde, var dessuten representanter for NCW og NDP også oppmerksomme på den oppdemmede sosiale og politiske uroen før den brøt ut i januar-februar 2011 (omtalt som en «politisk vulkan»):³⁰ Av denne grunn ble radikale reformer vurdert som for risikable, og lovutkastet ble skrinlagt.

Revolusjonen

Den egyptiske revolusjonen i 2011 var inspirert av felles verdier som frihet og sosial rettferdighet snarere enn et ideologisk rammeverk. Etter at Hosni Mubarak ble avsatt av militæret, oppløste Militærrådet parlamentet, suspenderte grunnloven og dannet en ny regjering med en ny statsminister. Militærrådet lovet at dets oppgave var å organisere parla-

mentariske valg og presidentvalg, lage utkast til en ny grunnlov, og overføre den politiske makten til Egypts folk.

Kvinner var sentrale aktører i demonstrasjonene mot Mubaraks regime, og flere tilbrakte nettene på Tahrir-plassen og i Suez side om side med mannlige demokratiforkjempere. Selv om den egyptiske revolusjonen ikke uttrykkelig mobiliserte med henblikk på utvidede rettigheter for kvinner, ble mange kvinner som var inspirert av myndiggjøringen de opplevde under opprøret oppmuntret til å tro at tiden var moden for paradigmeendring for kvinners statsborgerskapelige rettigheter. I den første tiden etter Mubaraks avgang syntes

◎ ◎ ◎

Kvinnediskriminering ville opphøre i en ny æra med blomstrende sivil samfunn og fullverdig demokrati.

◎ ◎ ◎

flere fremtredende kvinneaktivister å være av den oppfatning at kvinnediskriminering ville opphøre i en ny æra med «blomstrende sivil samfunn og fullverdig demokrati». Nyere historie har imidlertid vist svake koplinger mellom revolusjonære bevegelser og utviklinger i pakt med idealer om likestilling for kvinner.³¹ Troen på det som på engelsk kalles «trickle down effect» ble knust da islamister, liberale, mannsorganisasjoner, deler av dommerstanden og medieaktører begynte intens propaganda for å avskaffe eller endre gjeldende familielovgivning.

Blant de mest kontroversielle familielovbestemmelsene er en utvidelse av perioden mødre har foreldreretten til barn, en lovbestemmelse om besøksrett, og den såkalte *khul*-loven, som hevdes å ha ført til økning i skils-

misse, brutte slektskapsbånd, og til og med religiøs ekstremisme. Disse lovbestemmelsene beskrives ofte i nedsettende ordelag som «Suzannes lover», «skammens lover» og «de farligste lovene». I det følgende skal jeg forsøke å skissere noen av hovedtrekkene i den skarpe kritikken. For det første blir lovene kritisert for å være gitt på en autoritær måte, og særlig gjennom rollen til den tidligere presidentfruen, Suzanne Mubarak, som har blitt et symbol på korrupsjonen under Mubarakregimet. I kjølvannet av revolusjonen blir de familielover som var gitt i løpet av de siste 30 årene, beskrevet som «kupp» (*inqilabat*). I tråd med denne tenkningen krever den statlige avisen al-Ahram revolusjonær endring (*thawra al-taghir*) innen familielovgivning.³²

I tillegg til å være gitt på en udemokratisk måte, blir disse lovene i kritikken fremstilt som ledd i en vestlig kulturell invasjon og kamp mot islamsk *sharia* og egyptisk kultur (*thaaqafa*). Den forhenværende presidentfruen blir ofte beskrevet som en agent for FN med sine internasjonale konvensjoner om universelle menneskerettigheter og vestlige kvinneorganisasjoner.³³ Følgelig truer familielovene den egyptiske familien og samfunnsordenen med sammenbrudd. Salafister og medlemmer av Det muslimske brorskap har vært aktive i å oppfordre til avskaffelse av lovene under parolen om innføring av *sharia*. Imidlertid bør det bemerkes at det hersker uenighet innad i Det muslimske brorskapet om prioriteringen av å islamisere familielovene. Ifølge Essam Al-Arian, nestleder for brorskapets Frihet- og Rettferdighetsparti, har politisk og økonomisk reform høyere prioritet enn islamisering av familielovgivningen.³⁴ I mellomtiden hevder andre fremtredende medlemmer av brorskapet at det er maktpåliggende å endre lovverket om familien etter

det kommende parlamentsvalget.³⁵ Opposisjonen til «Suzannes lover» kan heller ikke bare tilskrives den islamistiske bevegelsen. Så tidlig som i mars 2011 publiserte det liberale partiet al-Wafd en lang tirade mot de såkalt «farligste lovene» på sin nettside.³⁶

Motstand mot kontroversielle familielover har vært et vedvarende tema siden begynnelsen av det 21. århundre. Men den har fått fornyet kraft i den sosiale og politiske konteksten til den egyptiske revolusjonen. Ifølge den egyptiske forskeren Jihan Abu Zeid, avspeiler kravene om å avskaffe «Suzannes lover» gjengse oppfatninger i de fleste samfunnslag: «Denne bevegelsen har dyp klangbunn i kjønnskonsensjoner hvor mannen er families overhode og tar avgjørelser for kone og barn. Denne ideen finner støtte blant mange menneskere som støtter tradisjonelle kjønnsroller i media og i de statlige departementene. Mange kvinner deler også dette synet.» Selv om familielover har rykket inn i sentrum av revolusjonen, kan ikke Mubaraks avsettelse og fremgangen til islamistiske grupper alene forklare den hegemoniske kjønnsdiskursen. Snarere synes det å være et underliggende problemkompleks knyttet til likestillingsdiskursens manglende forankring i et «lokalt feministisk kulturelt repertoar».³⁷

Som vi har sett, arbeidet egyptiske kvinneaktivister aktivt under Mubaraks regime for å påvirke lovgivning med betydning for kvinners rettigheter. Siden få politiske partier er villige til å plassere kvinners rettigheter på sin politiske agenda i overgangsperioden, faller oppgaven med å fremme dem i den politiske sfære på skuldrer til kvinneaktivister. Som tidligere nevnt har egyptiske kvinneaktivister ofte blitt stemplet som agenter for vestlig imperialisme og forfall, og utfordringen knyttet til autentisi-

MONIKA LINDBEKK

tet er muligens blitt forsterket i etterkant av folkeopprøret.³⁸

Denne utfordringen forsterkes av dårlig koordinering mellom kvinneaktivister, og av mangelen på gjennomsiktighet som karakteriserer den styrende eliten i overgangsperioden. Militærrådet og den midlertidige regjeringen har vært under hardt press fra grupper som krever dekreter som avskaffer eller endrer enkelte familielovbestemmelser. Dette kan virke overraskende siden en del av kritikken rettet mot familielovene gjelder den autoritære måten lovene ble gitt på, hvilket tyder på at dette er et rent retorisk virkemiddel. Noen fremtredende kvinneaktivister har forsøkt å påvirke de strategiske beslutningene til elitekører ved å henvende seg til Militærrådet, den midlertidige statsminister og justisminister gjennom åpne brev og andre midler med en anmodning om ikke å endre familielovene før parlamentsvalget. Militærrådet svarte ikke,

◎ ◎ ◎

*En ny og enhetlig familielov bør
komme som et resultat av en stor,
samfunnsmessig dialog.*

◎ ◎ ◎

men noen fremtredende kvinnelige aktivister klarte å få et løfte fra statsministeren, Essam Sharaf, og justisministeren om at familielover ikke bør endres før parlamentsvalget. «For øyeblikket er alt uklart,» sa en av aktivistene.³⁹

Høsten 2011 nedsatte Egypts justisminister en komité bestående av dommere og universitetsprofessorer med oppgave å endre familielovene. Ifølge den statlige avisen al-Ahram, går det mest bemerkelsesverdige lovforslag ut på å begrense retten til å initiere *khul*-saker gjennom å stille mannens samtykke som

betingelse.⁴⁰ Dette lovforslaget gir sin tilslutning til posisjonen innen tradisjonell islamsk rettsvitenskap. I skrivende stund er det uklart om disse endringene planlegges gitt i form av dekret – noe som ville krenke statsministeren og justisministerens løfte til kvinneaktivistene – eller bare skal være utgangspunkt for offentlig debatt i et fremtidig demokratisk valgt parlament.

Lovutkastene på vent

Ifølge det tidligere medlemmet av NDPS kvinnekomite, foreligger NDPS utkast til familielov nå hos den midlertidige justisministeren. Det faktum at justisdepartementet har nedsatt en komité med ansvar for å endre familielovgivning, kan indikere at forslaget har blitt skrinlagt for godt. Som tidligere vist, utarbeidet en koalisjon av kvinneorganisasjoner et annet lovforslag. Har dette lovforslaget en fremtid, eller vil det bare bli skrinlagt som NDPS lovforslag og flere tidligere lovutkast?⁴¹

Ut i fra samtaler med medlemmer av noen kvinneorganisasjoner, synes det som om noen kvinnelige aktivister velger å vente og vurdere konsekvensene av politisk endring. Imens mener andre at revolusjonen (*al-thawra*) allerede har forandret det politiske klimaet, og de tror at en enhetlig familielov aldri vil dukke opp på den politiske agenda grunnet «økt religiøsitet med mer snevre fortolkninger,» slik en aktivist uttrykte det. Dette skyldes at islamistisk dominans ventes i det kommende parlamentet, og deres diskurs vektlegger en underordnet rolle for kvinnen i familien. Mens noen ser på mulig islamistisk dominans som en begrensning, er andre ikke så opptatt av sammensetningen til det kommende parlamentet. Da jeg møtte noen medlemmer av NWRO i perioden juni-august 2011, virket de

forsiktig optimistiske med henblikk på å få ny familielov vedtatt etter parlamentsvalget. Lederen av en kvinneorganisasjon mente at Det muslimske brorskap ikke nødvendigvis utgjør noe problem siden en konservativ diskurs ikke bare er karakteristisk for dem, men også for liberale partier og andre aktører som krever avskaffelse eller endring av gjeldende familielover. «Ikke alle liberalere er demokratiske,» sa hun.⁴²

Før revolusjonen mente noen medlemmer av koalisjonen at det ikke ville være mulig å få en ny familielov gjennom i et demokratisk valgt parlament. Men ut i fra strategiske betraktninger som følge av endringer i det politiske feltet, vektlegger de nå at en ny enhetlig familielov bør komme som resultat av en stor, samfunnsmessig dialog (*hiwar*), hvor alle stemmer blir hørt, og at den bør være i samsvar med islamsk *sharia*. Ifølge en intervjuet aktivist kan det bli litt vanskeligere å vedta loven nå enn det ville ha vært i en autoritær kontekst. «Dette skyldes ikke Suzanne Mubarak, men den demokratiske prosessens natur hvor lover må godkjennes av flertallet.» Videre fordømmes det som udemokratisk å avskaffe eller endre kontroversiell familielovgivning ved hjelp av dekret. De henviser til hvordan det gikk med en familielov fra 1979 gitt som dekret. Loven ble underkjent av Forfatningsdomstolen fordi den ble gitt uten tilstrekkelig grunn mens parlamentet ikke hadde sesjon.⁴³

Hvordan kan kvinner påvirke diskriminerende lover, spesielt når justisdepartementet har dannet en komité med oppgave å utforme en lov som støtter de hegemoniske diskursene om kjønn? I fravær av et politisk parti de kan alliere seg med, blir alliansebygging med andre sivile krefter en viktig strategi for kvinneorganisasjoner.⁴⁴ En av NWROS med-

lemsorganisasjoner er forberedt på å benytte en mer uavhengig offentlige sfære for diskusjon av borgerrettigheter innenfor en islamsk referanseramme. I denne prosessen ser de for seg at islamske rettslærde ved al-Azhar vil spille en sentral rolle.

Den revolusjonære rollen til al-Azhar

Al-Azhar ble en del av det utvidede statsapparatet etter at Gamal Abdel Nasser nasjonaliserte institusjonen i 1961. Storshaykhen av al-Azhar, Ahmed al-Tayeb, mistet mye troverdighet da han advarte mot demonstrasjoner under folkeopprøret. Etter at Hosni Mubarak ble avsatt som president, anbefalte storshaykhen at institusjonen ble uavhengig av staten og at den selv burde velge sin leder.⁴⁵ Under fremleggingen av det såkalte al-Azhar-dokumentet, signaliserte han sin støtte til etableringen av en moderne, demokratisk stat som sikrer like rettigheter for alle borgere. Han forpliktet seg også til å fremme menneskerettigheter, og kvinner og barns rettigheter.⁴⁶

En av NWROS medlemsorganisasjoner svarte på «invitasjonen» ved å prøve å sanke støtte fra al-Azhar i et håp om at den kan demme opp mot påvirkning fra islamistiske grupper. Ifølge et medlem av denne kvinneorganisasjonen, kan ingen lov bli vedtatt om de rettslærde tilknyttet al-Azhar hevder den strider imot islamsk sharia. «Fra Asiyut til Sohag respekterer folk al-Azhar, og salafister og medlemmer av brorskapet bringes til taushet når al-Azhar taler.» Av den grunn innledet organisasjonen dialog med en rekke rettslærde fra al-Azhar. I begynnelsen var disse uenige i koalisjonens lovforslag, men etter en rekke møter med diskusjoner samtykket noen til de foreslåtte lovendringene. På denne måten har egyptiske feminister oppnådd aksept for deler av lovutkastet fra noen medlemmer av al-

MONIKA LINDBEKK

Azhar islamske forskningsakademi og enkelte andre rettlærde tilknyttet al-Azhar. Al-Azhar har tidligere vist seg dypt splittet i synet på lover som utvider kvinners autonomi.⁴⁷ Kanskje kan de innovative bidragene fra islamske rettlærde tilknyttet dette tradisjonsrike lærestedet likevel hjelpe egyptiske feministar til å oversette internasjonale prinsipper om likhet til et mer lokalt repertoar, noe som kan gi en større oppslutning om disse prinsippene.

Fra å ha vært en av bærebjelkene til Mubaraks svinnende legitimitet, kan verdens fremste sunni-islamske lærested altså reise seg fra revolusjonen som en demokratiserende kraft. Noen intervjuede islamske rettlærde henviser til hadithar som de mener støtter moderne forestillinger om demokrati, som for eksempel at «dissens (*ikhtilaf*) blant juristene er en barmhjertighet,» og identifiserer det felles beste som det overordnede målet for islamsk sharia. Disse er også enige med feministene i at en fremtidig familielov må komme som et resultat av en prosess hvor en bred samfunnsdialog står sentralt. I en slik dialog bør både islamske geistlige (*rigal al-din*), psykologer, sosiologer, og juridiske eksperter (*rigal al-qanun*) delta. Disse islamske rettlærde mener med andre ord at tolkninger av islamsk sharia og det felles beste bør være gjenstand for offentlige diskusjoner og forhandlinger hvor islamske lærde ikke er de eneste kildene til autoritet. «Disse trinnene er påkrevd etter revolusjonen.»⁴⁸

Noen medlemmer av NWRO anser de foreslåtte reformene – resultatet av et kompromiss mellom de elleve kvinneorganisasjonene – som utilstrekkelige. I stedet ønsker de en familielov som grunnfester like rettigheter og realiserer sharia-prinsipper om likhet og rettferdighet. Særlig ønsker de å gi kvinner og

menn de samme rettighetene og pliktene i forbindelse med skilsmisse. De har innvendinger mot formuleringen om at ektemannen «eier» retten til forstøtelse som kvinneorganisasjonene hadde blitt enige om i det foreslåtte forslaget. «Hustruen eier også retten til forstøtelse, og bør ha rett til å registrere den for domstolen,» forklarte en fremtredende kvinnelig aktivist. Vedrørende *khul*, ønsker enkelte av dem en lov hvor hustruen kan oppnå rettslig *khul* (uten behov for mannens samtykke) forut for at hun returnerer medgiften. Videre mener noen at dersom hustruen får adgang til å registrere forstøtelse for en

◎ ◎ ◎

*Verdens fremste sunni-islamske lærested
kan reise seg fra revolusjonen som en
demokratiserende kraft.*

◎ ◎ ◎

domstol på lik linje med mannen, vil *khul*-mekanismen bli overflødig og kan fjernes fra loven. Andre av deres forslag gjelder forbud mot flerkoneri. Flere av disse ideene henter inspirasjon fra familielovene i Marokko og Tunisia, og står i sterk motsetning til det grunnleggende skillet mellom menn og kvinners rettigheter i henhold til klassisk *fiqh*.

I Egypt etter Mubarak finnes det en rekke familielovforslag basert på ulike tolkninger av islamsk sharia. Mens lovforslaget til justisdepartementets komité ser ut til å forsterke asymmetriske kjønnsrelasjoner ved å gjøre mannens samtykke til en betingelse for *khul*, forsøker forslagene fra de sivile samfunnsorganisasjonene (NWRO) og (det nå oppløste) NDP å utvide kvinners statsborgerskapelige rettigheter. Vil lovforslaget til koalisjonen av kvinneorganisasjoner nå de politiske partiers

dagsorden? Hvis så skjer, vil forslaget om streng regulering av flerkoneri bli nedstemt i parlamentet, som det tidligere medlemmet av NDPS kvinnekomité spådde? Politiske muligheter og kvinneaktivisters agering vil sannsynligvis avgjøre hvorvidt egyptiske feminister kan fremme ambisjoner om sivile borgerrettigheter på linje med menn. Det gjenstår det å se om revolusjonær endring innenfor familie-lovgivning vil lede til et paradigmeskifte innen kvinners borgerrettigheter eller om kvinner vil fortsette å bli behandlet som borgere underlagt mannlige familieoverhoder.

Konklusjon

Denne artikkelen har analysert to utkast til familielovgivning fra det (nå oppløste) Nasjonale Demokratiske Parti og en koalisjon av kvinneorganisasjoner utarbeidet før opprøret mot Mubaraks regime. De to lovforslagene sanksjonerer et hierarkisk skille mellom kvinner og menn, men tilstreber likevel en utvidelse av kvinners statsborgerskapelige rettigheter med henvisninger til internasjonale menneskerettigheter og en global islamsk reformdiskurs. Lovforslagene søker således å begrense flerkoneri og mannens ensidige rett til forsøkelse ytterligere i tillegg til å tilrettelegge ytterligere for kvinner som tar initiativ til skilsmisse gjennom *khul* uten ektemannens samtykke.

Egypt etter Mubarak byr på utfordringer og muligheter for egyptiske feminister. Kontroversiell familielovgivning, især «*khul*-loven», blir kritisert som symbol på det gamle regimet og for å være i strid med islamsk *sharia*. Hvilke tolkninger av islamsk lov kommer til å gjøre seg gjeldende innen egyptisk familielovgivning etter revolusjonen? Den midlertidige regjeringen, ledet av Militærrådet, har tilkjent motstanderne av de gjeldende lovene en sym-

bolsk viktig seier ved at mannens samtykke stilles som vilkår for *khul* i et statlig lovforslag under utarbeidelse. Den overser anmodninger fra de foreløpig dårlig organiserte egyptiske feministene. Tross dette har noen kvinneaktivister benyttet muligheter i kjølvannet av Mubaraks avsettelse til nye initiativer for å utvide kvinners borgerrettigheter. De har blant annet dannet en allianse med rettslærde tilknyttet al-Azhar som nyfortolker Koranen og profetens praksis på grunnlag av prinsippet om det felles beste.

• f •

- 1 Butenschön, Nils A.: "State, power, and citizenship", i *Citizenship and the state in the Middle East*, Niels A. Butenschön, Uri Davis, and Manuel Hassassian (red.). Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2000, s. 4.
- 2 Tetreault, Mary Ann: "Gender, citizenship and state", i *Citizenship and the state in the Middle East*, Niels A. Butenschön, Uri Davis, and Manuel Hassassian (red.). Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2000, s. 77.
- 3 Joseph, Suad: "Gendering citizenship in the Middle East", i *Gender and citizenship in the Middle East*, Suad Joseph (red.), Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2000, s. 12. Berger, Maurits: "Public police and Islamic law: the modern dhimmi in contemporary Egyptian family law", i *Islamic law and society*, 8 (1), 2001, s. 88-136.
- 4 Esposito, John: *Islam: The Straight Path*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 78. Vogt, Kari: *Islam: tradisjon, fundamentalisme og reform*. Oslo: Cappelen, 2005, s. 80-81.
- 5 Vikør, Knut: "Europeisk lov og islamsk lov", i *Babylon*, vol. 4, nr. 1, 2006, s. 40.
- 6 Lindbekk, Monika: "Polygyni i Egypt mellom regjering ("governmentality") og disiplinær makt", i *Babylon*, nr. 2, 2009.
- 7 Se også Hatem, Mervat: "The pitfalls of the nationalist discourses on citizenship in Egypt", i *Gender and citizenship in the Middle East*, Suad Joseph (red.), Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2000, s. 40. Joseph, Suad: "The kin contract and citizenship in the Middle East", i *Women and citizenship*, Marilyn Friedman (red.). Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 166.

> >

MONIKA LINDBEKK

- 8 Al-hizb al-Watani: Istekmal masira al-islah fi magal qawanin al-usra wa qadaia al-ahwal al-shakhsiya, 2007, s. 2. Upublisert dokument mailet til forfatteren.
- 9 Ibid., s. 3.
- 10 Coulson, Noel: *A history of Islamic law*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1964, s. 207.
- 11 Al-Hizb al-Watani: "Istekmal masira al-islah fi magal qawanin al-usra wa qadaia al-ahwal al-shakhsiya", 2007, s. 8.
- 12 Ibid., s. 6. Se også Lindbekk, Monika: "Polygyni i Egypt mellom regjering ("governmentality") og disip-linær makt", i *Babylon*, nr. 2, 2009.
- 13 Naveh, Immanuel: "The tort of injury and dissolution of marriage", i *Islamic law and society*, vol. IX, 2002, s. 30.
- 14 Intervju i Kairo 28. juli 2011.
- 15 Singerman, Diane: "Women and strategies for change: an Egyptian model", i *Arab reform bulletin*, 20. juli 2004, <https://www.carnegieendowment.org/arb/?fa=downloadArticlePDF&article=21228> (24.04.2011). Sonneveld, Nadia: «Khul divorce in Egypt: Public debates, judicial practices, and everyday life, doktorgradsavhandling levert ved Universitetet i Leiden, 2009, s. 53.
- 16 Sonneveld, Nadia: «Khul divorce in Egypt: Public debates, judicial practices, and everyday life», doktorgradsavhandling levert ved Universitetet i Leiden, 2009.
- 17 El-Mahdi, Rabab: "A feminist movement in Egypt?" i *Political and social protests in Egypt*. Nicholas S. Hopkins (red.). Cairo papers in social science, vol. 29, nr. 2/3, 2009, s. 125. Se også Al-Ali, Nadjie: *Secularism, gender and the state in the Middle East: The Egyptian Women's Movement*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- 18 Se Vogt, Kari, Lena Larsen og Christian Moe: "Introduction", i *New directions in Islamic thought: Exploring reform and Muslim tradition*. Kari Vogt, Lena Larsen og Christian Moe (red.). London, New York: I.B. Tauris, 2009. Se også Singerman, Diane: "Rewriting divorce in Egypt: reclaiming Islam, legal activism, and coalition politics", i *Remaking Muslim Politics: Pluralism, Contestation, Democratization*, Robert W. Hefner (red.). Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2005, s. 161-188.
- 19 NWRO: Dalil irshadil-iadad qanun usra mutakamil akthar adela, NWRO, ukjent publiseringssdato, s. 6.
- 20 Ibid., s. 52.
- 21 Ibid. s. 61.
- 22 Ibid., s. 56-57.
- 23 Ibid., s. 30. Se også El-Alami, Dawoud: *The marriage contract in islamic law: in the Shari'ah and personal status laws of Egypt and Morocco*. London: Graham & Trotman, 1992, s. 113.
- 24 Ibid., s. 63-64.
- 25 Se Utvik, Bjørn Olav: *Islamismen*. Oslo: Unipub, 2011, s. 194.
- 26 Intervju i Kairo, 12. desember 2010.
- 27 Leila, Reem: "Redrawing personal status", i *Al-Ahram Weekly*, 6-12. november 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/2008/921/eg3.htm> (11.09.2010).
- 28 Intervju i Kairo 7. mars 2011.
- 29 Intervju i Kairo 7. mars 2011.
- 30 Intervju i Kairo 2. desember 2010.
- 31 Tetreault, Mary Ann: "Gender, citizenship and state", i *Citizenship and the state in the Middle East*, Niels A. Butenschøn, Uri Davis, and Manuel Hassassian (red.). Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2000, s. 80.
- 32 Iman, Mustafa: "Thawra al-taghir ala qawanin al-ahwal al-shakhsiya", i *Al-Ahram*, 2. september 2011, s. 13.
- 33 Al-Agoz, Fadwa: "Suzan wara tadmira al-usra al-misriya", i *Ikhwan Online*, 3. juni 2011, <http://www.ikhwanonline.com/new/Article.aspx?ArtID=86901&SecID=323> (15.07.2011) Se også Iman, Mustafa: "Thawra al-taghir ala qawanin al-ahwal al-shakhsiya", i *Al-Ahram*, 02.09.2011, s. 13.
- 34 Intervju i Kairo 28. juli 2011.
- 35 Al-dustur: "Al-islamiyyun yukhtitun l-thawra did 'qawanin Suzanne' fi al-barleman al-muqbil", 16. oktober 2011 <http://www.dostor.org/politics/egypt/11/october/16/58190> (16.10.2011); Abd Al-Hafidh, Heba og Samah Ibrahim: "Qawanin Suzan l-l-usra... al-hadm huwa al-hal", i *Ikhwan Online*, 20. april 2011, <http://www.ikhwanonline.com/new/Article.aspx?SecID=323&ArtID=82905> (01.08.2011) Se også Hizb el-Nahda al-Misri (Det egyptiske Renaissancepartiet), <http://www.facebook.com/7ezb.ElNahda.Official>. Page?sk=app_222412129310 (05.08.2011)
- 36 Abd Al-Rahman, Mahmoud: "Kawanin al-hanem faqeda l-lshariya", i *Al-Wafd*, 28. mars 2011, http://www.alwafd.org/index.php?option=com_content&view=article&id=27961%3A%D9%82%D9%88%D8%A7%D9%86%D9%8A%D9%86%E2%80%AE%D8%A7%D9%84%D9%87%D8%A7%D9%86%D9%85%E2%80%AE&catid=124%3A%D9%87%D9%88%20%D9%88%20%D9%87%D9%89&Itemid=356#axzz1UKsNVXch (03.05.2011)
- 37 El-Mahdi, Rabab: "A feminist movement in Egypt?" i *Political and asocial protests in Egypt*. Nicholas S. Hopkins (eds.). Cairo papers in social science, vol. 29, no. 2/3, 2009, s. 125. Se også Al-Sharmani, Mulki:

- "The Limits of law: Reforming Egyptian family laws and the question of gender justice", et paper presentert under den 18. årlige forskningskonferansen ved Det amerikanske universitetet i Kairo, "Social Justice in Egypt: Theory, Research, and Practice", 4. mai 2011.
- 38 Hussein, Abdel-Rahman: "Civil society seeks to fight back against govt attack", i al-Masri al-Youm, 24. august 2011, <http://www.almasryalyoum.com/en/node/489416> (25.08.2011). Khazbak, Rana: "NGOs face smear campaigns ahead of elections", i al-Masri al-Youm, 17. August 2011, <http://www.almasryalyoum.com/en/node/506109> (17.10.2011)
 - 39 Intervju i Kairo 20. juli 2011
 - 40 Iman, Mustafa: "Thawra al-taghir ala qawanin al-ahwal al-shakhsiya", i al-Ahram, 2. september 2011, s. 13.
 - 41 Fluehr-Lobban: Islamic society in practice. Gainesville Tallahassee Miami Boca Raton Orlando Tampa Jacksonville, University Press of Florida, 1994, s. 126. El-Alami, Dawoud (1992): The marriage contract in islamic law : in the Shari'ah and personal status laws of Egypt and Morocco. London , Graham & Trotman, 1992, s. 130.
 - 42 Intervju i Kairo, 20. juli.
 - 43 Talhami, Ghada Hashem: The mobilization of Muslim women in Egypt. Florida: University Press of Florida, 1996, s. 120.
 - 44 Singerman, Diane: "Rewriting divorce in Egypt: Reclaiming Islam, legal activism, and coalition Politics", i *Remaking Muslim politics: Pluralism, contestation, democratization*, Robert W. Hefner (red). Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2005, s. 161-188.
 - 45 Skovgaard-Petersen, Jacob: "Efterord, 3. marts 2011", i Babylon, 22. august 2011, <http://tidsskriftet-babylon.com/Skovgaard-Petersen%20-%20Efterord.pdf> (28.08.2011). Hennawi, Noha: "Al-Azhar clerics hope for their own revolution", i al-Masry al-Youm, 21. juli.2011, <http://www.almasryalyoum.com/en/node/479410> (22.07.2011)
 - 46 Ali, Mustafa: "Al-Azhar's grand imam declares support for a constitutional, democratic state," i al-Ahram, 20. juni 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/14672/Egypt/Politics-/AlAzhars-Grand-Imam-declares-support-for-a-constit.aspx> (25.06.2011)
 - 47 Moussa, Jasmine: "The Reform of Shari'a-derived Divorce Legislation in Egypt: International Standards and the Cultural Debate", i Human Rights Law Commentary, Volume 1, 2005, s. 18-24. Welchman, Lynn: *Women's rights and Islamic family law: Perspectives on reform*. London, Zed Books, 2004, s. 61.
 - 48 Intervju i Kairo 5. juli 2011.